

Opis źródła:

Opisywane źródło to okólnik wydany w październiku 1941 r. przez Stanisława Kota, ówczesnego ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR. Dokument stanowi swego rodzaju akty wykonawczy do zawartego 30 lipca tego roku układu Sikorski-Majski. Układ przywracał zerwane 17 września 1939 r. – w momencie ataku ZSRR na Polskę – stosunki dyplomatyczne między dwoma krajami. Postanowiono wspólnie walczyć z agresją hitlerowską, powołując m.in. polską armię pod polskim dowództwem na terenie ZSRR. Mimo kontrowersji politycznych, zawarcie układu przełożyło się na uratowanie życia wielu jeńców wojennych przetrzymywanych na terenie ZSRR. Poniższe źródło w szczegółach przedstawia, w jaki sposób mają być traktowane poszczególne grupy Polaków, zarówno wojskowi, jak i ich rodziny oraz zwykli cywile. W dokumencie uderza zwykła, ludzka troska ambasadora Stanisława Kota o drugiego człowieka.

Miejsce wydania:

Z archiwum politycznego profesora Stanisława Kota. Polska myśl polityczna XX wieku. Materiały źródłowe z komentarzem, red. nauk. J. Juchnowski, R. Juchnowski, L.B. Paszkiewicz, Toruń 2013, s. 53–56.

Tekst źródła:

Z archiwum politycznego profesora Stanisława Kota. Polska myśl polityczna XX wieku. Materiały źródłowe z komentarzem, red. nauk. J. Juchnowski, R. Juchnowski, L.B. Paszkiewicz, Toruń 2013, s. 53–56.

Moskwa, październik 1941 r.

Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej

W Moskwie

Spirydonjewska Nr 30

OKÓLNIK Nr 2

Ambasada otrzymuje dziennie setki i tysiące zapytań i pism wpływających w różnych sprawach od obywateli polskich. Wobec niemożności udzielenia w krótkim czasie indywidualnych odpowiedzi. Ambasada tą drogą podaje do wiadomości informacje ogólne, z prośbą o możliwie szerokie ich rozpowszechnienie wśród ludności polskiej.

1. Zwolnienie i wybór miejsca zamieszkania

Wszyscy obywatele polscy, pozbawieni swobody na terytorium Związku Radzieckiego, zostają zwolnieni na mocy Ustawy z dnia 30 lipca 1941 r. oraz Rozporządzenia Najwyższej Rady Z.S.R.R. z dnia 12 sierpnia 1941 r.

Mają oni prawo wybrać sobie miejsce stałego zamieszkania, lub, jeśli tego sobie życzą, pozostać tam gdzie przebywają obecnie. Władze Radzieckie, zgodnie z pismem Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych z dnia 28 sierpnia 1941 r., obiecały pomoc przy znalezieniu dla nich pracy.

Osoby zwalniane z więzień obozów pracy przymusowej, mają prawo do bezpłatnych biletów na przejazd do nowego miejsca zamieszkania oraz do diet na drogę, przy czym zarówno zaświadczenia osobiste („udostowierenia”), jak bilety na przejazd oraz diety wydaje lokalna władza administracyjna. Ambasada stara się o rozszerzenie tych uprawnień na wszystkich przesiedlonych.

O ile warunki egzystencji w miejscu dotychczasowego pobytu są znośne Ambasada radzi nie ruszać w drogę, zanim, w porozumieniu z Władzami Radzieckimi, nie zostaną wyznaczone i przygotowane odpowiednie tereny dla obywateli polskich oraz zapewnione inne należyte warunki życia i pracy. Przestrzega się przed lekkomyślnym zmienianiem miejsca zamieszkania bez upewnienia się, że na nowym terenie warunki są lepsze. Natomiast, gdy tylko otworzy się możliwość przesiedlenia ludności polskiej, zostaną wydane przez Ambasadę odpowiednie wskazówki.

2. Informowanie Ambasady o potrzebach obywateli polskich

Z każdej miejscowości, w której przebywają obywatele polscy, należy wysłać do Ambasady R.P. w Moskwie zbiorowy telegram wyszczególniając osobno liczbę mężczyzn, kobiet, dzieci do lat 16 oraz osób zupełnie niezdolnych do pracy. Oprócz tego w depeszy należy podać imiona, nazwiska i „otczestwa” trzech kandydatów na Mężów Zaufania, o ile ich dotychczas nie wyznaczono. Na ręce jednego z nich Ambasada nadsyłać będzie zarządzenia i informacje. Pisma zbiorowe będą miały pierwszeństwo w załatwieniu przed prośbami pojedynczych osób, zaś wysyłka listów indywidualnych opóźniać będzie załatwianie życzeń i potrzeb grupowych.

3. Delegaci Ambasady i Mężowie Zaufania

W wielu okręgach czynni są już Mężowie Zaufania. Władze Radzieckie, którym nazwisko każdego Męża Zaufania jest notyfikowane, wydadzą zarządzenia miejscowym władzom dla ułatwienia pracy Mężom Zaufania. Delegaci Ambasady rozpoczęli już od Republiki Kazachstańskiej objazd terenów, na których znajdują większe skupiska obywateli polskich. Badają oni potrzeby i konkretne możliwości poprawy bytu ludności polskiej oraz w skromnym

zakresie, udzielają doraźnej pomocy za pośrednictwem już wyznaczonych lub tymczasowych Mężów Zaufania. Wszyscy obywatele polscy, w interesie sprawiedliwego i sprawnego rozdziału pomocy, jaką Ambasada dysponuje, winni zwracać się zbiorowo do najbliższego Męża Zaufania.

4. Zgłaszanie się do Wojska Polskiego w Z.S.R.R.

I. Na terenie Z.S.R.R. tworzy się Armia Polska do walki o niepodległość Polski przeciw niemieckiemu najeźdźcy – wspólnemu wrogowi obu państw.

Obowiązkowi służby wojskowej w Armii Polskiej w Z.S.R.R. podlegają:

- a) w zasadzie wszyscy obywatele polscy płci męskiej, urodzeni w latach 1901–1923, zdolni do czynnej służby wojskowej;
- b) bez względu na wiek wszyscy oficerowie, podoficerowie i szeregowcy zawodowi, rezerwy i pospolitego ruszenia, którzy jako zmobilizowani pełnili służbę wojskową podczas kampanii wojennej 1939 r., o ile zachowali kategorię zdrowia A, C i D, mają zgłaszać się pisemnie lub telegraficznie do Polskiej Misji Wojskowej w Moskwie, skąd dostaną instrukcje i powołania do wojska. W zgłoszeniach należy podawać ilość zgłaszających się i dokładny adres;
- c) w drodze ochotniczego zaciągu wszyscy obywatele polscy w wieku od 17 do 50 lat, zupełnie zdrowi, nadający się do służby w szeregach, mogą zgłaszać się pisemnie lub telegraficznie do Polskiej Misji Wojskowej w Moskwie na równi z wojskowymi. Pożądane są zgłoszenia zbiorowe.

Pozostali winni czekać na osobne zarządzenia. Aż do dalszych instrukcji od obowiązku natychmiastowego zgłoszenia się do wojska zwolnieni są obywatele polscy, mający na swym wyłącznym utrzymaniu rodziny, o ile sprawa zaopatrzenia rodzin przez lokalne władze sowieckie nie jest jeszcze uregulowana.

Rodziny Polaków, służących w Armii Polskiej na terenie Z.S.R.R., mają być, zgodnie z zarządzeniami Władz Radzieckich, zaopatrzone na równi z rodzinami wojskowych radzieckich. Warunki zaopatrzenia rodzin wojskowych podane są w „Zakonodatielstwie wojennowo wriemieni-Narodnyj Komisariat Justycji” z dnia 22 czerwca 1941 roku. Czynione są starania o zwolnienie obywateli polskich, wcielonych do Armii Czerwonej. Do czasu uregulowania tej kwestii nie należy samowolnie przechodzić do Armii Polskiej. Można jedynie zwracać się do swoich przełożonych z prośbą o zwolnienie, w celu ochotniczego zaciągu do Armii Polskiej; kandydaci będą przyjmowani do Armii Polskiej tylko w razie uzyskania takiego zezwolenia.

II. Samotne rodziny wojskowych, których mężowie, ojcowi, bracia są poza terenem Z.S.R.R., proszone są o podanie swego adresu, stanu rodzinnego (żona, siostra, matka, ojciec, ilość dzieci), stanu materialnego, warunków w których żyją, zdolności i możliwości zarobkowania na

miejscu. Dane te należy przesłać do Referatu Rodzin Wojskowych w Ambasadzie R.P. w Moskwie, o ile możliwości zbiorowo. Pożądane jest podanie przypuszczalnego miejsca pobytu męża lub innego członka rodziny, przebywającego poza granicami ZSRR.

III. Kobiety urodzone w latach 1901–1923 w dobrym stanie zdrowia, zdolne do pokonywania trudów wojennych, mogą zgłaszać się ochotniczo do służby pomocniczej, w tym celu należy nadsyłać swe nazwiska, adresy i życiorysy do Dowództwa Armii Polskiej w Buzułuku (Czkałowskiej Obłasti), lub do Polskiej Misji Wojskowej w Moskwie, po czym nastąpi powołanie do Armii.

5. Sprawy paszportowo-konsularne

Niebawem rozpocznie się wydawanie paszportów dla obywateli polskich. Termin zostanie podany przez radio. Lokalne Władze Radzieckie przedłużą do tego czasu 3-miesięczny termin ważności tymczasowych zaświadczeń dla obywateli polskich.

6. Poszukiwania osób zaginionych

Poszukiwania osób zaginionych są prowadzone. O wynikach zainteresowani będą powiadomieni.

7. Informowanie drogą radiową

Co najmniej raz na tydzień Ambasada podawać będzie drogą radiową informacje, dotyczące ogółu obywateli polskich w ZSRR.

Uwaga:

Wszelkie depeze należy podpisywać nazwiskiem, imieniem i „otczestwem” wysyłającego w imieniu wszystkich, z podaniem powodu i dokładnego adresu.

Moskwa, październik 1941.

Ambasador R.P.

Stanisław Kot

Słowniczek pojęć.

Otczestwo– imię odojcowskie.

Zakonodatielstwie wojennowo wriemieni-Narodnyj Komisariat Justicji – Ustawodawstwo wojennych czasów – Narodowy Komisariat Sprawiedliwości.

Buzuluk – miasto rejonowe w Rosji, w obwodzie orenburskim, nad Samarą (dopływ Wołgi)

[<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Buzuluk;3882419.html>]

Stanisław Kot – (1855–1975) polski historyk, polityk, ambasador rządu na uchodźctwie RP w ZSRR.

Pytania do źródła.

Pytania dla uczniów szkoły podstawowej i uczniów szkoły średniej (poziom podstawowy):

1. Na podstawie tekstu źródłowego, wymień postanowienia na temat losu Polaków więzionych na terenie ZSRR.
2. Co mogło świadczyć o złych warunkach egzystencji obywateli polskich na terenie ZSRR także po ogłoszeniu amnestii?
3. W jaki sposób administracja Stanisława Kota próbowała sobie poradzić z ogromem spraw, które zaczęły do niej spływać po ponownym uruchomieniu ambasady?
4. Kto miał podlegać obowiązkowi służby wojskowej w powstającej Armii Polskiej na terenie ZSRR?
5. Gdzie mieściła się siedziba dowództwa i sztabu powstającej Armii Polskiej?

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom rozszerzony): pytania dla poziomu podstawowego, a ponadto:

1. Dlaczego układ Sikorski-Majski wzbudzał kontrowersje polityczne?
Politycy jakiego kraju pośredniczyli między Polską a ZSRR przed zawarciem układu Sikorski-Majski?
2. O jakich „osobach zaginionych” mógł wspominać ambasador Kot?
3. Kiedy i dlaczego ponownie – po zawarciu układu Sikorski-Majski – zerwane zostały stosunki dyplomatyczne między RP a ZSRR?

Literatura pomocnicza.

Boćkowski D., *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943*, Warszawa 1999.

Buczek R., *Działalność opiekuńcza Ambasady RP w ZSRR w latach 1941–1943*, „Zeszyty Historyczne” 1974, z. 29, s. 42–115.

Duraczyński E., *Na czele Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR*, w: *Stanisław Kot – uczoney i polityk. Pokłosie sesji naukowej*, red. naukowy A. Fitowa, red. wydawnictwa L. Sadko, Kraków 2001, s. 25–39.

Głowacki A., *Sytuacja prawna obywateli polskich w ZSRR w latach 1939–1945*, w: *Położenie ludności polskiej na terytorium ZSRR i wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej w czasie II wojny światowej*, red. A. Marszałek, Toruń 1990, s. 29–48.

Kołbuc D., *Negocjacje polsko-radzieckie w sprawie podpisania umowy wojskowej z 14 sierpnia 1941 r.*, w: *Misja wojska. Strategia i bezpieczeństwo państwa. Szkice o siłach zbrojnych*, red. nauk. T. Panecki, J. Smoliński, Warszawa 2019, s. 237–248.

Lachowicz J., *Los dzieci polskich w ZSRR w czasie II wojny światowej*, w: *Położenie ludności polskiej na terytorium ZSRR i wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej w czasie II wojny światowej*, red. A. Marszałek, Toruń 1990, s. 109–119.

Rutkowski T.P., *Stanisław Kot 1885–1975. Biografia polityczna*, Warszawa 2000, s. 223–328.

Siedlecki J., *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1986*, przedmowa E. Raczyński, Londyn 1988, s. 70–149.

Siemaszko Z.S., *W sowieckim osaczeniu: 1939–1943*, Londyn 1991, s. 148–325.

Stępka S., *Interwencje ambasady RP w ZSRR w sprawie ludności polskiej (1941–1943)*, „Dzieje Najnowsze” 1991, R. 23, nr 2, s. 79–92.

Sukiennicki H., *Akcja interwencyjna Ambasady RP w ZSRR*, „Zeszyty Historyczne” 1982, z. 59.

Ślusarczyk J., *Rola ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w tworzeniu polskich sił zbrojnych w ZSRR w latach 1941–1942*, w: *Położenie ludności polskiej na terytorium ZSRR i wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej w czasie II wojny światowej*, red. A. Marszałek, Toruń 1990, s. 161–171.

Wilk F., *Profesor Stanisław Kot. Życie i dzieło*, Londyn 1976.

Żaroń P., *Ludność polska w głębi ZSRR w latach 1939–1941*, w: *Położenie ludności polskiej na terytorium ZSRR i wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej w czasie II wojny światowej*, red. A. Marszałek, Toruń 1990, s. 49–89.

Żaroń P., *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej*, Warszawa 1990, s. 147–255.

Najważniejsze cezury:

Omawiane źródło pochodzi z 1941 r. Jak wspomniano, dokument jest pochodną układu Sikorski-Majski z dnia 30 lipca tego roku, zawartego między Polską a ZSRR. W ZSRR powstała Armia Polska pod dowództwem gen. Władysława Andersa. Także w 1941 r. miał miejsce początek zagłady więźniów w założonym w 1940 r. niemieckim obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. Śmiercią głodową umarł ojciec Maksymilian Maria Kolbe. W Tobruku,

w Afryce Północnej Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich walczyła z Niemcami. W roku 1941 do wojny po stronie państw osi przystąpiła Bułgaria. Liban ogłosił niepodległość. Niemcy zaatakowały ZSRR. Stany Zjednoczone podpisały „Kartę Atlantycką” z Wielką Brytanią: określono główne cele wojny i ustalono wspólne działania polityczne po zakończeniu wojny. Japończycy zaatakowali bazę amerykańską Pearl Harbor na Hawajach, co skłoniła USA do przystąpienia do wojny. Zaczęło się niemieckie oblężenie Leningradu.

Imię i nazwisko osoby opracowującej rekord: Karolina Maciaszek.